

Cezayir IX-X. yüzyıllarda Rüstemiler'in, Ağlebiler'in ve İdrisiler'in idaresi altında ekonomi ve İslâmî kültür alanlarında büyük gelişmelere sahne oldu. Tubne (Tobna), Tâhert, Tilimsân, Mîle ve Bâgâ-ye gibi birçok şehir, ticaret erbabının ve ilim tahsil etmek isteyen öğrencilerin akınına uğradı ve doğuya giden kafilelerin uğrak yeri oldu. Ebû Abdullah eş-Şîî, Rüstemiler ve Ağlebiler'i bertaraf ederek Fâtımî Devleti'ni kurduktan sonra da aynı durum devam etti. İlk Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdi ve halefleri Afrika ve Orta Mağrib'i (Cezayir) hâkimiyetleri altına almayı başardılar. Halife Muiz-Lidînillah'ın Fâtımî başşehirini Mehdiye'den Kahire'ye nakletmesinden sonra (362/973) Sanhâce Berberileri Mağrib ülkelerinde idareyi ele geçirerek Zîrîler (972-1148) ve Hammâdîler (1015-1152) devletlerini kurdular. Bu sırada Murâbitlar da (1056-1147) Yûsuf b. Tâşfîn kumandasında Tilimsân'ı ele geçirdiler, Tenes ve Cezayir'e kadar Kuzey Afrika'yı hâkimiyetleri altına aldılar (454/1062). Daha sonra Muvahhidler'in (1130-1269) kurucusu Abdülmü'min b. Ali el-Kûmî, Hammâdî Devleti'ne son vererek Cezayir ve bütün Kuzey Afrika'yı zaptetti (548/1153).

Cezayir VI. (XII.) yüzyılda ekonomik ve kültürel kalkınmaya şahit olmuş, Tilimsân, Bicâye, Kostantîne, Annâbe, Tenes ve Vehran şehirleri birer ilim yuvası ve ticaret merkezi olmuştur. İtalyan tüccarlar Piza, Cenova ve Venedik'ten Avrupa mallarını buralara getiriyor, buradan da yün, deri ve hububat alıyorlardı. Muvahhidler'den sonra Doğu Cezayir Tunus'taki Hafsî Devleti'ne (1228-1574) tâbi oldu. Orta ve Batı Cezayir ise Tilimsân'da kurulan Abdülvâdîler'in (1235-1550) idaresine girdi. Tilimsân bu dönemde kültür ve ticaret merkezi olarak büyük bir gelişme göstermiştir.

Abdülvâdîler, Hafsîler ve Merînîler'in saldırıları sebebiyle XIV. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başladı. Bedevî kabileler isyan ederek bazı yerleri ele geçirirken hıristiyan İspanyollar da sahilleri işgal ettiler. Abdülvâdîler ve Hafsîler'in hâkimiyeti sadece birkaç şehre münhasır kalınca Cezayir gibi birçok şehir bağımsızlığını ilân etti. Siyasî parçalanmanın ve kabileler arası çekişmelerin sürdüğü böyle bir ortamda İspanyollar da 1505-1513 arasında sahildeki önemli merkezleri ellerine geçirdiler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-mağrib*, Kahire 1961; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Muğrib fi aḥbâri bilâdi İfrîkiyye ve'l-mağrib (el-Mesâlik ve'l-memâlik* ten Mağrib'le ilgili bölümün ayrı basımı), Paris 1965; İdrîsî, *Vaşfu İfrîkiyye eş-Şimâliyye ve's-Sahrâviyye*, Cezayir 1957; Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fi telhîşi aḥbâri düveli'l-mağrib*, Kahire 1963; İbn Hammâd, *Aḥbâru mülûki Benî 'Ubeyd ve şretühüm* (nşr. M. Vonderheyden), Cezayir 1927; Abderî, *er-Rihletü'l-mağribiyye*, Kosantîne 1964; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, Beyrut 1947-50, I-III; İbn Haldûn, *el-'İber*, Beyrut 1957-59; İbn Kunfûz, *el-Fârisiyye ft mebdâi' id-devleti'l-Hafsiyye* (nşr. M. Neyfer — A. Türki), Tunus 1968; İbn Ebû Dînâr, *el-Mu'nis ft aḥbâri İfrîkiyye ve Tûnis*, Tunus 1967; G. Marçais, *Les arabes en Berbérie*, Paris 1913; a.mlf., "Algeria", *El2* (İng.), I, 366-367; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord*, Paris 1931, I-II; L. Leschi, *L'Algérie antique*, Paris 1952; L. Balout, *La Prehistoire de l'Afrique du Nord*, Paris 1958; L. Golvin, *Le Maghreb à l'époque des Zirides*, Paris 1962; H. R. İdris, *La Berbérie orientale sous les Zirides*, Paris 1962; P. Boyer, *La vie quotidienne à Alger à la veille de l'intervention française*, Paris 1963; Ahmed Tevfik el-Medenî, *Harbû's-selâsemi' e sene beyne'l-Cezâ'ir ve İsbânyâ*, Cezayir 1968; a.mlf., *Kitâbü'l-Cezâ'ir*, Cezayir 1984; J. C. Vatin, *L'Algérie: politique, historique et société*, Paris 1974; Celâl Yahyâ, *el-Mağribü'l-kebir*, Beyrut 1981, III, 21, 27, 49-53, 81-151; IV, 211-275, 341-412; Nâsirüddin Saïdûnî, *Dîrâsât ve ebḥâs*, Cezayir 1984-88, I-II; a.mlf., "Ve Mehdi el-Büabdîli", *el-Cezâ'ir fi'l-târîḥ: el-'Ahdü'l-'Osmânî*, Cezayir 1984; a.mlf., *en-Nizâmü'l-mâlî li'l-Cezâ'ir evâhire'l-'ahdi'l-'Osmânî*, Cezayir 1985; A. Drina, *Les états de l'occident musulman aux, XIII, XIV et XV siècles*, Alger 1984; Nikola Ziyâde, *'Alemlü'l-'Arab, Coğrafiyyetühü, târîḥühü ve meşâdiru şervetih*, Beyrut 1984, s. 35-50; Abdurrahman el-Cilâlî, *Târḥu'l-Cezâ'iri'l-'âm*, Beyrut 1986, I-IV; G. Yver, "Cezayir", *IA*, III, 133-135.

NÂSİRÜDDİN SAİDÜNÎ

3. Osmanlı Dönemi. Endülüs'teki müslümanlara karşı giriştikleri "yeniden fetih"i (reconquista) tamamlayarak bu siyaseti Kuzey Afrika'ya yaymak isteyen İspanyollar'ın 1505'te Mersâ el-Kebîr, 1509'da Vehran (Oran), 1510'da Bicâye ve kısa bir süre sonra da Tilimsân'ı ele geçirdikleri sırada Ege ve Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulunan Oruç ve Hızır reislerin Cezayir'e gelip İspanyollar'a karşı mücadeleye girişmeleri, Osmanlı nüfuzunun yerleşmesinin ilk adımını teşkil eder. Cerbe adasına yerleşen ve Yavuz Sultan Selim'in himayesi altına giren Barbaros kardeşler, Cezayir'den gelen bir heyetin İspanyollar'a karşı kendilerinden yardım istemesi üzerine Cezayir şehrini ve onun batısında ki Şerşel'i (Césarée) ele geçirdiler (1516). Şerşel ve Cezayir sultanı ilân edilen Oruç

Reis, Tenes ve Tilimsân'ın zaptından sonra 1518'de Tilimsân'ı geri almak isteyen İspanyollar'la yaptığı savaşta şehid düştü. Onun yerine geçen Hızır Reis Osmanlılar'ın desteğini sağlamaya çalıştı ve adamlarından Hacı Hüseyin'i Cezayir halkının Ekim 1519 tarihli arzısıyla Yavuz Sultan Selim'e göndererek yardım istedi. Yavuz Sultan Selim "Hayreddin" lakabıyla andığı Hızır'ı Cezayir hâkimi olarak tanıdığı gibi yeniçeri ve topçulardan oluşan 2000 kişilik yardımcı birlik, savaş malzemeleri ve gemi levazımata da gönderdi; ayrıca Cezayir'e gönüllü olarak gidecekleri yeniçerilik imtiyazı ve Anadolu'dan gerektiği kadar asker yazma izni verdi. Bu şekilde hutbenin padişah adına okunmaya başlandığı Cezayir Osmanlı nüfuzu altına girdi. Cezayir'e hâkim olduktan sonra burayı idarî bakımdan ikiye ayırıp doğu kısımlarını yerli emirlerden Ahmed b. Kâdî, batı kısımlarını Muhammed b. Ali'nin idaresine bırakan Barbaros Hayreddin, kıskırtma sonucu yerli halkın ayaklanması üzerine bir ara Cezayir şehrini bırakarak Cice'li'ye çekilmek zorunda kaldıysa da (1524) üç yıl sonra yine halkın isteğiyle geri döndü ve kendisine isyan eden Ahmed b. Kâdî'yi yenip burayı geri aldı. 1530'da da Cezayir şehri önünde İspanyollar'ın kontrolündeki küçük bir adada yer alan Penon Kalesi'ni (Adakale) ele geçirdi. Ada ile kıyı arasına bir mendirek yaptırdı. Böylece gemileri için muhafazalı bir liman meydana getirdi. Bu arada İspanya'da büyük zulme mâruz kalan Endülüs müslümanlarından 70.000 kadarını gemileriyle Cezayir tarafına taşıyarak kurtardı. Cezayir bu dönemde ele geçirilen ganimetlerle zenginleşti ve Türkler'in Hindistan'ı veya Meksika'sı diye şöhret kazandı.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Barbaros Hayreddin'i İstanbul'a davet edip Cezayir beylerbeyi sıfatı ile onu Osmanlı donanmasının başına getirince Cezayir doğrudan doğruya bir Osmanlı beylerbeyiliği haline geldi (1534). Barbaros, Osmanlı donanması ile yaptığı ilk seferde Tunus'u ele geçirdiyse de (1534) İmparator V. Karl'ın (Şariken) gönderdiği donanma ve yerli halkın ihaneti yüzünden geri çekilmek zorunda kaldı. Fakat 1536'ya kadar Sâhil ve Tel bölgesi şehirlerinin çoğunu zaptetti. 1538'de Andrea Doria kumandasındaki Haçlı donanmasını Preveze'de yenilgiye uğratarak Orta Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğünü sağlamış oldu. Bunun ardından bizzat İmparator V.

Karl'ın da katıldığı İspanya donanmasının Cezayir seferi tam bir hezimetle sonuçlandı (1541).

Barbaros İspanyollar'a karşı, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Fransa ile ortak deniz harekâtı da gerçekleştirdi. Onun ölümünden (1546) sonra gelen beylerbeyleri Vehran dışında bütün Cezayir'e hâkim oldular. Batıda Tilimsân fet-hedildi, Sâlih Reis zamanında İspanyollar'a yardım eden Fas hâkiminin topraklarına girildi (1553) ve Bicâye ele geçirildi (1555). Hüseyin ve Kılıç Ali paşalar döneminde Fas'ın merkezine kadar ilerleme kaydedildi. Ayrıca İspanyollar'ın Hafsî Devleti'ne yardım etmesine rağmen bütün Konstantine eyaleti Türk hâkimiyeti altına alındı.

1830'a kadar süren Cezayir'deki Osmanlı-Türk hâkimiyeti idarî bakımdan beylerbeyiler devri (1518-1587), paşalar devri (1587-1659), ağalar devri (1659-1671) ve dayılar devri (1671-1830) olmak üzere dört ana döneme ayrılır.

Türk hâkimiyetindeki Cezayir, Kuzey Afrika'da Garp ocakları adı verilen bir sistemin parçasıydı. Bu ocak, nüfusu 15-20.000'i geçmeyen askerî bir aristokrasiyi teşkil ediyordu ve bir kısmı Aydın, İzmir, Manisa, Muğla gibi Batı Anadolu yörelerinden getirilen, çeşitli sebeplerle toprağını terkeden ve "çiftbozan" adı verilen köylü sınıftan gemicilerdi. Bunlar ocağa kaydedildikten sonra karada veya gemilerde görevlendirilir, maaş verilir, yalnız kendi liderlerine tâbi olur, ağalığa kadar yükselebilirlerdi. Ancak kontrolleri oldukça zordu. Askerî sınıfın esas kısmını ise İstanbul'dan gönderilen yeniçeriler meydana getirir ve bunların başında bir ağa bulunurdu. Ayrıca Türkler'den ve "mehâzin" denilen yerli kabilelerden süvari birlikleri vardı. Mehâzin sınıfı hazır asker ve kervan koruyucusu olup vergilerin tahsilinden, vergi veren kabileleri itaat altında tutmaktan sorumluydu.

Garp ocakları genel olarak yarı bağımsız bir yönetime sahipti; beylerbeyi ya da vali padişaha tâbi olmakla beraber bağımsız hareket edebiliyordu. Cezayir ise Garp ocakları içinde en güç kontrol edilebilen eyaletti. Hükümetin ve valilerin hükmü askerlere geçmiyordu. Barbaros'un üvey oğlu Hasan Paşa (1544-1552) denizcilerin yardımıyla bir süre otorite sağlayabildi. Beylerbeyiler devrinin son valisi olan Kaptanıderyâ Kılıç Ali Paşa zamanında (1568-1587) başlangıç-

ta İstanbul ve Cezayir arasındaki bağlar güçlendiyse de daha sonra zayıfladı.

1587'den itibaren Cezayir İstanbul tarafından üç yıllığına tayin edilen paşalar devrine girdi. Bunların zamanında padişahın otoritesi kabul edilmekle beraber bu otorite etkisiz bir haldeydi. Valilerin görevi birtakım protokolleri yerine getirmek ve sarayda oturmaktan ibaret kaldı. Otorite kurmak isteyen valiler sürgün edildi veya öldürüldü. Yalnız Hızır Paşa 1592'de yeniçerileri sindirmeye muvaffak oldu. 1634'te Cezayir'de 20.000 civarında yeniçeri vardı. Denizciler sahillerde oturur, yeniçerilere karışmaz, ayrı bir ocak halinde denizcilikle meşgul olurlardı. Bu dönemde idarî mekanizma çok iyi organize edildi. Resmî kayıtlar, sultanın fermanları, yapılan antlaşmaların metinleri, kazanılan ganimet ve ödüllere alınan vergilere dair kayıtlar devlet arşivlerinde titizlikle korundu.

1645'te Vezîriâzam Sâlih Paşa'nın kardeşi İbrâhim Paşa Cezayir beylerbeyi tayin edilince Sultan İbrâhim huzura gelen dayı kaptanları, beylerbeyine itaat etmedikleri takdirde "cümlesini kırmak"la tehdit etti. Fakat yine de bir şey değişmedi. Bundan sonra azledilen üç vali Cezayir'de nezâret altında tutuldu. 1659'da vali tayin edilen Ali Paşa Cezayir'de bütün yetkilerini kullanmak isteyince Halil Ağa onu maiyetiyle beraber bir kalyonla İzmir'e gönderdi; böylece ağalar devri başladı. Zamanın sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa buna çok sinirlenerek geri dönen valiyi idam ettirdi. Cezayir ağasına da bir mektup göndererek artık vali gönderilmeyeceğini bildirdi. Bundan böyle Cezayir gemileri Osmanlı sahillerine yanaşmayacak, levent ve zahire alamayacaktı. Cezayir ağası bunun üzerine korkarak İzmir'e gelip af dilediyse de affedilmedi. Köprülü'nün ölümünden sonra Köprülüâzade Fâzıl Ahmed Paşa sadrazam olunca af çıkardı ve İsmâil Ağa'yı Cezayir valisi tayin etti. Ancak Cezayir ağaları, İsmâil Ağa'yı padişahın temsilcisi sayarak işlere karıştırmadılar. İstanbul da artık bu durumu kabullendi. Bu dönemde idareyi bırakmak istemeyen ağaların öldürülmesi âdet oldu. Sonuncusu Ali Ağa (1664-1671) olmak üzere son dört yeniçeri ağası bu şekilde öldürüldü.

Bundan sonra Tunus'ta olduğu gibi denizciler duruma hâkim oldular ve dayılar devri başladı. Önce dayının meclis

tarafından hayatı boyunca başta bulunmak şartıyla seçilmesi kararlaştırıldı. İlk dört dayıyı denizciler bu şekilde seçti, fakat daha sonra ocak ağırlığını koyarak dayıyı seçmeye başladı. Dayılar geniş yetkilere sahiptiler. Kendilerine ordu, donanma, vergi, asayiş, adliye işlerinde beş üyeden oluşan bir dayı divanı yardımcı olurdu; buna "dîvân-ı guzât" denirdi. Divan üyeleri, malî işlere bakan hazineci, ordu kumandanı olan ordugâh ağası, denizcilik işlerinden sorumlu vekilharç, beytûlmâlcî ve vergi tahsiline memur "hocatû'l-havl"den müteşekkildi. Divan kâtipliklerini dört divan hocası yapmaktaydı. Şer'î işler ise biri Hanefî, diğeri Mâlikî mezhebine mensup iki müftü tarafından yürütülmekteydi.

Cezayir idarî bakımdan dörde bölünmüştü. Cezayir şehrinin merkez olduğu ve doğrudan vali veya dayı tarafından yönetilen birinci bölgenin adı Dârüssultan'dı. Dayı "solak" adı verilen muhafızlar tarafından korunur ve Cezayir'de Cenîne Sarayı'nda otururdu. Dayıların memuriyet aidatı, konsolos ve sancak beyi aidatı, hediyeler, müsâdere ve para cezaları, esir ticareti ve korsanlardan alınan hisselerden önemli miktarda gelirleri vardı. Azledilen veya öldürülen dayıların mallarına el konurdu. Cezayir şehrinde ahali Türkler, Endülüslüler, yahudiler, hıristiyanlar, Araplar ve Berberîler'den meydana geliyordu ve bu dönemde toplam 60.000 kadar nüfus vardı. Arapça yaygın dil olmakla beraber resmî dil Türkçe idi. XVI. yüzyıl sonlarında Cezayir'i ziyaret eden Avrupalılar, çok güzel evleri, sayısız cami, hamam ve imaretleriyle, yiyecek ve içecek bolluğuyla masallardaki gibi bir Doğu şehrinin tasvir ederler. Diğer üç bölge "beylik" adı altında sancaklar halinde yönetilmekteydi. Bunlar Doğu (merkezi Konstantin), Tittari (merkezi Medea) ve Batı (merkezi Maskara, 1792'den sonra Oran) sancaklarıydı. Sancaklar kâidlik ve şeyhliklere ayrılmaktaydı. Dayılar tarafından büyük yetkilerle tayin edilen beyler, sancaklarında güvenliği sağlamak ve vergileri toplamakla görevliydi. Beylikler kabilelerin birleşmesiyle oluşan "vatan"lardan meydana geliyordu. Vatanlar kâid, kabileleri şeyh yönetirdi. Beyler yıllık vergilerini baharda dayıya gönderirlerdi. Üç yılda bir ise vergiyi bizzat götürürlerdi. Bu uygulama beylerin dayılar tarafından kontrol edilmesini, gerekirse cezalandırılmasını sağlardı. Beyler, Anadolu'dan gelen "yoldaş"larla beraber karargâhla-

rında halktan ayrı yaşarlar, otoriteyi sürdürmek için kabileler arasındaki düşmanlıklardan faydalanırlardı. Şehir merkezlerinde Hanefî, kırsal kesimde ve kabileler arasında Mâlikî fikhî uygulanırdı. Tarikatlar ve zâviyeler kırsal kesimde önemli bir sosyal ve siyasî etkinliğe sahipti.

Garp ocakları içinde en büyük donanmaya sahip olan Cezayir'de eyalet gelirlerinin büyük bir kısmı korsanlık yoluyla sağlanırdı. Akdeniz dışında da faaliyet gösteren korsanlar, Cebelitânk Boğazı'nı geçip Kanarya adaları, İngiltere, İrlanda, Hollanda, Danimarka, hatta İzlanda adasına kadar uzandılar. Bundan dolayı Osmanlı Devleti ile ticaret antlaşması bulunan Fransa, Cezayir dayısıyla deniz ticareti güvenliği için Marsilya'da 21 Mart 1629 tarihinde ayrıca bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Bunu yedi yıl sonra İngiltere ve Hollanda takip etti. Cezayir sefer sırasında Osmanlı donanmasına gemi gönderir, üç yılda bir pağışaha hediyeler takdim eder, karşılığında da gemi, gemi levazımı, top ve barut gibi şeyler alırdı. XVIII. yüzyıla doğru Fransız ve İngiliz donanmalarının güçlenmesi ve Akdeniz'i kontrol altına alması dolayısıyla Cezayirli'lerin korsanlık faaliyeti baltalandı. Bu durumda gelir kaynaklarını ve önemini yitiren Cezayir'de nüfus da azalmaya başladı. Yüzyılın ikinci yarısında donanma küçüldü, yeniçerilerin sayısı ise 20.000'lerden 5000'e kadar düştü. Denizcilik gelirlerinin azalması sebebiyle vergilerin artırılması isyanlara sebep oldu. 1671'den sonra başa geçen yirmi sekiz dayının yarısı halk ve asker tarafından öldürüldü.

Mart 1710'da Bektaş Dayı bir yeniçerinin ailesine saldırdığı için katledildi, yerine Sökeli Ali Çavuş dayı oldu. 1711'de Sarkan İbrâhim Paşa Cezayir beylerbeyi tayin edilince Sökeli Ali Çavuş onun karaya çıkmasına izin vermemek için İstanbul'a geri gönderdi. Ayrıca Sultan III. Ahmed'e de bir mektup yazarak valilikle dayılığın ayrı olmasının mahzurlarını anlattı ve bu iki makamın birleştirilmesini istedi. Sökeli Ali Çavuş'un bu isteği kabul edildi ve kendisine beylerbeyi rütbesi verilerek paşa oldu. Bundan sonra Cezayir'e yazılan fermanlarda "Cezayir beylerbeyi ve dayısı" hitap şekline yer verilerek iki görevin bir kişide olduğu resmen belirtildi.

Osmanlı hükümeti, Akdeniz'de faaliyette bulunan ve gerektiğinde donan-

masıyla yardıma gelen Cezayir ocağına sıkı bir merkezîyetçilik yerine daha serbest bir yönetim uygulamaktaydı. Esasen Cezayir kendi iradesiyle Osmanlı Devleti'ne bağlanmış bir eyaletti. Bu sebeple hükümet Cezayir ocağına baskı yapmak yerine onu gazâyâ teşvik ediyordu. Buna rağmen Cezayir dayılarının valileri kabul etmeme ve diğer ocaklarla çatışmaya girme, Avrupa devletleriyle gerek kendilerinin gerekse Osmanlı Devleti'nin yaptığı antlaşmalara riayet etmeme gibi kural tanımaz hareketleri Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmaktaydı. Bu da Bâbüâli'nin dış siyasetini büyük ölçüde etkiliyordu. Bu sebeple 1718'de yapılan Pasarofça Antlaşması'yla Osmanlı Devleti Avusturya ile Garp ocakları arasında barış için güvence vermek zorunda kaldı. Bununla beraber Cezayir ocağı gemileri bir Avusturya ticaret gemisine el koydular. Bâbüâli zararın tazmini için Cezayir'e iki Avusturya temsilcisiyle birlikte elçiler gönderdi. Fakat Cezayir Valisi ve Dayısı Abdi Paşa ne fermanı ne de heyeti kabul etti. Tunus ve Trablusgarp ise fermana itaat ederek Avusturya ile antlaşma imzaladı (1725). Abdi Paşa isyankâr tavır sebebiyle azledilerek yerine Arslan Mustafa Paşa vali tayin edildi. Ancak Abdi Paşa valinin gemiden karaya çıkmasına müsaade etmeyince katli için fetva verildi. Öte yandan Cezayir'deki resmî görevlilere Cezayir'in önemi, devlet yardımları, Osmanlı sahillerinden serbestçe harp levazımatı ve asker tedarik ettikleri hatırlatılarak itaat etmeleri istendi; aksi takdirde Osmanlı topraklarından faydalanmalarının yasaklanacağı, düşmanlarından korunmayacakları ve cezalandırılacakları bildirildi (1729). Buna bağlı olarak İskenderiye, Rodos, Lefkoşe, Trablusşam, Kandiye, Hanya gibi Osmanlı liman ve şehirlerine fermanlar yollanıp Cezayir gemilerine kesinlikle bir şey vermemeleri emredildi. Fakat Patrona Halil İsyanı, Vezîriâzam Damad İbrâhim Paşa'nın öldürülmesi ve III. Ahmed'in tahttan indirilmesi gibi olaylar Cezayirli'leri kurtardı. Cezayir halkının bir heyet göndermesi üzerine Aralık 1731 tarihli bir fermanla affedildiler.

Abdi Paşa'nın ölümünden sonra Cezayirli'ler kendi beylerbeyilerini seçmeye ve bunu hükümete tasdik ettirmeye başladılar. Dayılar ülkenin iç ve dış siyasetinde kısmen serbestti. Savaş açabiliyor ve barış yapabiliyorlardı. 1787'de İs-

panya'ya elçi olarak gönderilen Vâsıf Efendi *İspanya Sefâretnâmesi*'nde, elçilikle İspanya'da bulunduğu sıralarda Cezayirli'lerin önemli miktarda para ve hediyeler karşılığında İspanyollar ile barış yaptıklarından bahseder. Napolyon'un 1789'da Mısır'a saldırması, Cezayir'in de Osmanlı Devleti'nin baskısıyla Fransa'ya savaş ilân etmesine sebep oldu. 1578'de mercan avlamak, vergi vermek ve kale inşa etmemek şartlarıyla Fransızlar'ın kurmalarına izin verilen Annâbe (Büne) yakınlarındaki Bastion ticaret merkezi bu olay sonucu işgal edildi. Fransız ticaret merkezi ancak 1817'de geri verildi.

Cezayir denizcilikte önemini kaybederken 1798 yılında Fransızlar'a karşı Ebûkir deniz savaşını kazanan İngilizler, 1805'te de Trafalgar deniz savaşında Fransızlar'ı yenerek Akdeniz'in en güçlü donanmasına sahip olduklarını ispat ettiler. Fransa'da koalisyon savaşları sonucu Napolyon Bonapart tehlikesi ortadan kaldırılınca 1815'te yapılan Viyana Kongresi'nde İngiltere'nin isteğiyle korsanlığın kaldırılmasına karar verildi. İngiltere bu kararı uygulamayı üstlendi. Bu bahane ile Avrupa devletleriyle anlaşarak Cezayir'e Lord Exmont kumandasında bir donanma gönderdi (1816). Hollanda filosunun da katıldığı bu donanma Cezayir şehrini topa tuttu, gemileri batırdı. Bunun üzerine Cezayir dayısı İngiltere ve Hollanda ile anlaşmak zorunda kaldı. Ellerindeki hıristiyan esirleri teslim etmeyi ve savaş tazminatı ödemeyi kabul etti.

Cezayir'in bu zayıf durumu, Osmanlı Devleti'nin 1828-1829'da Rusya ile yaptığı savaşı kaybetmesi, Yunan isyanlarından dolayı İngiltere ve Rusya ile müttefik olması gibi sebepler, Fransa'yı Cezayir'i ele geçirmek üzere harekete geçirdi. Açık denizlerde eski gücünü kaybeden ve İngiltere karşısında gerileyen Fransa, Cezayir'i ele geçirmek suretiyle Batı Akdeniz'de sömürge sahibi olacağı gibi İngiltere'ye karşı da Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirecek, Akdeniz ticaretinden daha büyük pay alacaktı.

Bu siyasî ortamda Cezayir dayısı olan İzmirli Hüseyin Paşa Fransa'nın bu emelini yerine getirmesine âdeta zemin hazırladı. Direktuar dönemi Fransız hükümeti Bacri ve Busnak adlı iki Cezayirli yahudi tüccardan 5 milyon frank borç para ve bir miktar hububat almıştı. Fransa krallık idaresine geçince bu borcu ta-

nımla beraber ödemeyi durdurdu. Bunun üzerine Dayı Hüseyin Paşa, kendisine borcu olan ve tebaası durumunda bulunan bu tüccarların hakkını almak için harekete geçti ve bazı Fransız gemilerine el koydu. Bu şekilde iki ülke arasında fiili gerginlik başladı. 29 Nisan 1827 günü Dayı Hüseyin Paşa, borçları tartıştığı Fransız konsolosu Pierre Deval'in yüzüne elindeki yelpaze ile vurunca bunu hakaret sayan Fransa ile Cezayir arasındaki ilişkiler kesildi ve düşmanlığa dönüştü. Bu olayı bahane eden Fransa önceden planladığı harekâtı başlatarak 16 Haziran 1827'de Cezayir'e savaşı ilân etti ve büyük bir donanma ile Cezayir sahillerini abluka altına aldı. Ağustos ayında ise Osmanlı Devleti'ne durumu bildiren ve dayıyı cezalandırmak için izin isteyen bir nota verildi. O sırada Yunan isyanıyla uğraşmakta olan Bâbiâli, İngiltere'nin de isteğiyle arabulucu olarak Tâhir Paşa'yı Fransızlar tarafına gönderdi. Fransızlar Tâhir Paşa'nın gemisine el koyarak paşayı Toulon'a götürdüler. Bâbiâli, Cezayir'in Fransızlar'a karşı tek başına savaşılabilecek kadar güçlü olduğunu düşünüyor ve savaşa fiilen karışmak istemiyordu. Esasen Cezayir'e kuvvet gönderme imkânı da yoktu. 20 Ekim 1827'de İngiliz, Fransız ve Rus ortak donanması Navarin'de Osmanlı donanmasını yaktı, Fransa Mora'ya asker çıkardı. Ertesi yıl Osmanlı-Rus savaşı başladı.

Fransa bu avantajlı durumuna rağmen Cezayir'i hemen işgal edemedi. 1830'a gelindiğinde ciddi bir iç bunalım yaşayan Fransa hükümeti, kamuoyunun dikkatini dışarı çekmek ve prestij kazanmak için 14 Haziran 1830 tarihinde Cezayir'e General Bourmont kumandasında büyük bir donanma ve 37.000 kişilik yeni bir kuvvet gönderdi. Bu takviye kuvvetiyle Fransızlar Cezayir'e çıktılar ve 5 Temmuz 1830 günü Cezayir şehrini işgal ettiler. Fransızlar'ın ilk işi, yerli ahaliyi daha kolay idare edebilecekleri düşüncesiyle Türk unsurları ihraç etmek oldu. Bununla beraber Cezayir'in bütününe ele geçirmeleri, Emîr Abdülkâdir kumandasındaki direnişçilerin yenilmesi kadar sürdü (1847). Osmanlı hükümeti işgali protesto etmekle yetindi. 1847'de Fransız işgalini tanıyarak Cezayir üzerindeki haklarının sona erdiğini ilân etti.

Cezayir'de Türk hâkimiyeti devrinin iç teşkilâtlanma açısından "karanlık" bir dönem olduğu ve Türkler'in genelde idareleri altına aldıkları yerleri geliştirme

düşüncesine sahip olmadıkları şeklinde bazı araştırmacıların ileri sürdükleri iddialar (bk. *EI²* [İng.], I, 367-370), Osmanlı arşiv kaynaklarının yeterince incelenmediğini veya konuya maksatlı yaklaşmadığını göstermektedir. Zira ırkçılığa dayanan ve kendi kültürünü empoze eden Fransız sistemiyle mahallî kültürlerin gelişmesine yardımcı olan ve yönetimi altındaki bölgelere idarî özerklik tanıyan Osmanlı sisteminin karşılaştırılması halinde Türk devrinin ne ölçüde âdil olduğu açık bir şekilde ortaya çıkacaktır. Cezayir'in Türk döneminde en müreffeh ve medenî asırlarını yaşadığını eldeki kaynaklar göstermektedir.

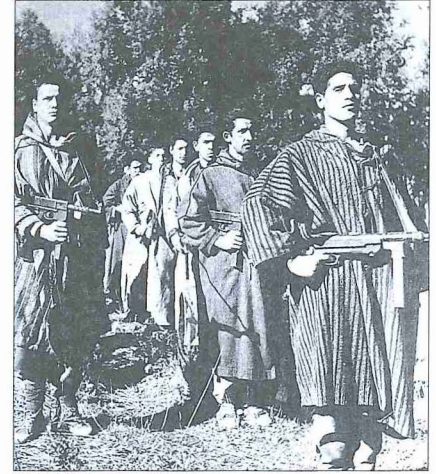
BİBLİYOGRAFYA :

Vâsıf, *Tarih* (İlgürel), s. 202-207; a.mlf., *İspanya Sefâretnâmesi*, Fâtih Millet Ktp., nr. 818, 630/2, vr. 13^a; E. Plantet, *Correspondance des Deys d'Algér avec la Cour de France*, Paris 1889; A. Semih İlter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936, I, 65-221; II, 1-115; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 363-372; III/2, s. 293-305; IV/2, s. 247-258; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 122-124; Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul 1957, s. 3-12; a.mlf., "Fransa'nın Cezâyir'e Tecâvüzü, 1827", *TD*, sy. 3 (1953), s. 56; Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum 1970, tür.yer.; W. Spencer, *Algiers in the Age of the Corsairs*, Oklohama 1976; A. C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the 16 th Century Ibero-African Frontier*, Chicago 1978; J. M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib*, Cambridge 1980, s. 159-201; Feridun Emecen, "Kanuni Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XI, 348-355; Rifat Uçarol, "Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu", a.e., XI, 387-391; F. Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (trc. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989-90, I-II, bk. İndeks; Zakiya Zahra et Naïma Bouhamchouche, "L'Arrivée des Ottomans en Algérie", *Studies on Ottoman Diplomatic History V.* (ed. Selim Deringil — Sinan Kunalralp), İstanbul 1990, s. 17-25; G. Yver, "Cezayir", *IA*, III, 136-139; *TA*, X, 302-305; M. Emerit — M. Colombe, "Algeria", *EI²* (İng.), I, 367-370; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, V, 65-67.

KEMAL KAHRAMAN

4. Sömürge Dönemi. Fransız kuvvetlerinin Cezayir'de yerleşmeleri ve ülkenin tamamında hâkimiyet kurmaları kolay olmadı. Hem yerli halk hem de Osmanlı kuvvetleri uzun süre işgalcilere karşı direndiler. Dayı Hüseyin Paşa'nın teslim olmasından sonra ülkenin batısındaki kabileler Emîr Abdülkâdir'in etrafında toplanıp onu sultan ilân ederken (1832) doğuda da Kostantine Emiri Ahmed Bey mücadeleyi bırakmadı. 1830 Temmuz-

Millî Kurtuluş Ordusu mensubu bir grup mücahid

nun sonlarına doğru Fransa'da Kral X. Charles idaresinin çökmesi işgal sürecinin durmasına sebep oldu. Daha sonra yeni kral L. Philippe ilk yıllardaki karsarsız tutumunu bırakarak burayı ele geçirmeye karar verdi ve Fransız Kuzey Afrika Genel Valiliği'ni kurdu (22 Temmuz 1834). 1840 yılına kadar "sınırlı işgal" politikası takip eden ve yalnız başlıca şehirlerle iktidar noktalarını ele geçiren Fransa'nın hâkimiyeti ülkenin daha çok kıyı kesiminde görülüyordu. Buraya tayin edilen ilk genel vali Mareşal Kont B. Clausel, Ahmed Bey ve Emîr Abdülkâdir'le mücadele ettiyse de pek başarı kazanamadı. 1835'te Emîr Abdülkâdir'in merkezi Maasker'i ele geçiren Fransız kuvvetleri Kostantine'de Ahmed Bey'in karşısında mağlûp oldular (1836) ve büyük kayıplar verdiler. Arkasından da Emîr Abdülkâdir, General Bugeaud kumandasındaki Fransız kuvvetlerini yenilgiye uğratarak antlaşmaya zorladı. Böylece Emîr Abdülkâdir'in ülkenin batısıyla güneyindeki hâkimiyetini ve silâhlanmasını kabul ve teyit eden Tâfnâ Antlaşması imzalandı (30 Mayıs 1837). Fakat bu antlaşmadan sonra Fransızlar batıdaki kuvvetlerini doğuya naklederek Ahmed Bey'in denetiminde bulunan Kostantine şehrini ele geçirdiler (13 Ekim 1837).

1839'da Emîr Abdülkâdir, Tâfnâ Antlaşması'na aykırı olarak ülkeye çok sayıda asker getiren Fransızlar'a karşı cihad ilân etti. Ancak savaşın yeniden başlaması üzerine genel valiliğe getirilmiş olan General Bugeaud'nun kumanda-